

ПРАЦЯ ЯК ФЕНОМЕН ПРОДУКТИВНОГО МИСЛЕННЯ: СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ К. УШИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ «ЛЮДИНИ ЩАСЛИВОЇ»

THE LABOR AS PHENOMENON OF PRODUCTIVE THINKING: MODERN INTERPRETATION OF K. USHINSKY'S IDEAS IN THE CONTEXT OF UPBRINGING OF THE "HAPPY HUMAN"

Здійснено інтерпретацію поглядів К. Ушинського щодо виховання «людини щасливої» засобами праці – як інтелектуальної, так і фізичної. Розглянуто методологічні засади виховного потенціалу розумової праці в освітньому процесі, в основі якої має бути навчання вихованців мислити. Розкрито взаємозв'язок продуктивного мислення, праці та вміння «бути щасливим» у контексті творення сучасної парадигми освіти та в умовах соціально-економічних суперечностей інформаційного суспільства. Осмислено проблему «сродності – зрідненості» праці як найкоротшого шляху до щастя на основі аналізу ідей великого педагога. Показано необхідність духовного осягнення дійсності засобами праці через виховання, яке повинно розвинути в людині звичку і любов до праці. Підтверджено інноваційність думки К. Ушинського, що освіта і виховання, для щастя людини, повинні готувати її не для щастя, а для праці в житті.

Ключові слова: продуктивне мислення, праця, «сродність», педагогічні ідеї К. Ушинського, «людина щаслива», світоглядна освіта.

Интерпретированы взгляды К. Ушинского на воспитание «человека счастливого» средствами труда – как интеллектуального, так и физического. Рассмотрены методологические основы воспитательного потенциала умственного труда в образовательном процессе, в основе которого должно быть обучение воспитанников мыслить. Раскрыта взаимосвязь продуктивного мышления, труда и умения «быть счастливым» в контексте создания современной образовательной парадигмы и в условиях социально-экономических противоречий информационного общества. Осмыслена проблема «сродности» труда как кратчайшего пути к счастью на основе

анализа идей великого педагога. Показана необходимость духовного постижения действительности средствами труда через воспитание, которое должно развить в человеке привычку и любовь к труду. Подтверждена инновационность мысли К. Ушинского о том, что образование и воспитание, для счастья человека, должны готовить его не для счастья, а для труда в жизни.

Ключевые слова: продуктивное мышление, труд, «сродность», педагогические идеи К. Ушинского, «человек счастливый», мировоззренческое образование.

The interpretation of K. Ushinsky's views on the education of "happy human" by means of labor – both intellectual and physical was made. The methodological foundations of the educational potential of intellectual labor in the educational process are considered, which should be based on the teaching of pupils to think. The relationship of productive thinking, work and the ability to be "happy" in the context of creating a modern paradigm of education and in the conditions of the socio-economic contradictions of the information society are revealed. The problem of "affinity-kinship" of labor as the shortest path to happiness is comprehended based on analysis of the ideas of the great teacher. The necessity of mental comprehension of reality by means of labor is shown through education, which should develop in man's habit and love for work. The innovative nature of K. Ushinsky's thought is confirmed regarding the fact that education and upbringing, wishing happiness for a person, should prepare him or her not for happiness, but for the work of life.

Key words: productive thinking, labor, "srodnist", pedagogical ideas of K. Ushinsky, "happy human", world out look education.

УДК 37.091.4(045)(477.82) Ушинський

Іванова Н.В.,

докт. філос. наук, доцент,
завідувач відділення

«Дошкільне виховання»

Луцького педагогічного коледжу

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Рівень досягнень сучасного інформаційного суспільства є результатом небувалого розвитку науки і технологій. Тому подальший розвиток цивілізації (та її існування) напряму залежить від здатності людини осмислювати цілі та результати своєї життєдіяльності, а також від розвитку духовно-онтологічних стратегій мислення, вміння мислити правильно, продуктивно, результативно. Дане вміння дає можливість пізнавати світ, формувати його цілісну картину, власний світогляд. Як відомо, стратегічні основи даного підходу закладені в Концепції Нової української школи (2016 р.) та інших законодавчих актах про освіту. У фокусі нашої наукової проблеми – філософсько-методологічні

напрями сучасної освіти, які досить чітко розбудовуються через осмислення науково-педагогічної спадщини відомих педагогів, одним з яких є Костянтин Ушинський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що педагогічні ідеї відомого мислителя були предметом наукових розвідок таких сучасних українських учених: І. Бакаленко, Л. Березівської, О. Любар, С. Максимюк, С. Марчука, Н. Мойсеюк, В. Пікінер, В. Шендеровського й ін. Вони розглядали спадщину великого педагога в контексті вивчення історичних, наукових основ становлення педагогіки, розкриття дидактичних принципів навчання і виховання дітей дошкільного віку та школярів як одного зі шляхів фахової підго-

товки майбутніх педагогів. Проте однією з невирішених частин загальної проблеми є філософсько-освітня інтерпретація спадщини К. Ушинського в сучасних соціокультурних умовах інформаційного суспільства.

Мета статті – осмислення ідей К. Ушинського через феномен праці як результату продуктивного мислення, праці, яка робить людину початку ХХІ ст. щасливою.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що вміння мислити взаємопов'язане з умінням бути щасливим. «Щастя залежить не стільки від самих речей, скільки від думки, яку ми про них маємо», – зазначав Е. Роттердамський. Як складник мисленневих стратегій думка спрямовує діяльність людини, творячи нову реальність. Теза знаменитого німецького філософа І. Канта «дій так, щоб принцип твоєї волі міг служити одночасно основою всесвітнього законодавства», стверджує думку про те, що щастя особистості суголосе з «космогонією універсуму», в якому вона проживає, самотвориться, мислиться. Сьогоднішня «плинна реальність» перетворила нас на глобальне суспільство споживачів, де зв'язки людей із речами стають короточаснішими, змінюючи поведінку та її свідомість. Сформований цілий пласт «культури викидачів», яка змінює на ментальному рівні внутрішні цінності особистості, соціуму, їхню співмірність із духовними орієнтирами гуманності. Чи можна в даному контексті говорити про збільшення «питомої ваги» феномена щастя в даних умовах? Які «концепції щастя», освітні технології та парадигми потрібні сучасному споживачьому суспільству? Якщо дотримуватися логіки, то такому суспільству і потрібне «споживачьке», «короткотривале», «кліпове», «серіальне» щастя, тобто щастя, яке визначається економічними умовами його існування. Яке місце для праці відведено в даному суспільстві і які мисленнєві стратегії її стимулюють?

Беззаперечним є той факт, що саме через працю, розумову (інтелектуальну) та фізичну, формується характер людини, її особистісні якості, примножуються багатства держави, укріплюється її економічна, військово-політична міць. Філософсько-освітні основи вільної праці як джерела людської гідності та щастя осмислені К. Ушинським ще в середині ХІХ ст., проте звучать сьогодні не тільки актуально, а й деякою мірою пророчче. У своїй статті «Праця в її психічному і виховному значенні» [5, с. 104–120] педагог зазначав, що працю «слід поставити на чолі двох інших співаторів людського багатства – природи й капіталу» [5, с. 104], адже без неї не тільки втрачається їхній сенс, але руйнується як моральний, так і розумовий розвиток людей, а також добробут. У даному контексті педагог зазначав, що якби люди винайшли філософський камінь і золото втратило б

свою цінність як засіб накопичення грошей, якби зовсім не потрібно було працювати, якби люди винайшли «казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю людини <...>, то сам розвиток людства зупинився б: розпушта і дикість заволоділи б суспільством, саме суспільство розпалося б», адже коли нема праці – особистість деградує, і тоді «історія повинна припинитися» [5, с. 106].

Розкриваючи соціально-історичні основи і значення праці в житті різних народів, К. Ушинський на прикладах доводить, що однією із причин занепаду Риму стала моральна розбещеність римських громадян та їхнє небажання працювати на благо своєї батьківщини, адже «будь-яке заняття вважалося ганебним не тільки для римського вельможі, а й для обідранця римської черні; коли тисячі рабів звільняли римлянина від необхідності не тільки що-небудь робити, а навіть що-небудь думати» [5, с. 105]. Як бачимо, соціокультурний аспект феномена праці настільки визначальний для життєдіяльності всього суспільства, людини і соціуму, що його відсутність ставить під загрозу знищення цілі народи і суспільства. Педагог цим самим доводить універсальність законів соціального життя, недотримання яких є згубним для людини. Адже небажання думати, аналізувати, осмислювати події і факти суспільного й особистісного життя призводить до того, що духовні сили членів суспільства не зростають відповідно до накопичення матеріальних благ, а навпаки, «не тільки моральна гідність людини, а й щастя її знижується зі збільшенням її багатства <...>. Ось чому поруч із турботами політичної економії добувати оксамит, найтонші сукна й золоті серпанки, повинна йти турбота про розумовий і моральний розвиток народу, про його християнську освіту, інакше всі ці серпанки й оксамити не збільшать маси щастя, а навпаки, зменшать його» [5, с. 115].

Гонитва за щастям в суспільстві, де метою є тільки матеріальний достаток, де економічний розвиток не ґрунтується на духовному та моральному розвитку його змісту і форми, зводить це суспільство на маргінали історії: «Розкоші розвивають фабрики, фабрики розвивають розкоші; капіталіст збиває нові капітали, некапіталіст борсається з усіх сил і залізає в борги, щоб не відстати в розкошах від капіталіста <...>; один дуріє з жиру, інший дичавіє з бідності; одного губить багатство, іншого крайня бідність перетворює на машину; той і другий наближаються до стану тварини; а нові потреби, створювані щохвилини промисловістю, збільшують кількість незадоволених життям» [5, с. 115]. Вважаю, що сучасна українська освіта, яка навчає думати, сумніватися, здобувати знання, шукати істину, основою якої буде праця – творча і продуктивна, спроможна відкрити людині

шлях до щастя. Та й процес мислення в основі своїй спрямований на становлення «людини щасливої»: на її самоздійснення, на вибір цінностей як загальнолюдських, так і індивідуальних. У цьому людині допомагають освіта, культура, комунікація.

На сучасний момент ми є очевидцями того, як суспільство знань, його ціннісні орієнтири суперечать фантастичним можливостям суспільства споживання. Потоки псевдокультурних цінностей, маніпуляція свідомістю дорослих і дітей, пропаганда бездіяльності, культу розваг, побудованих на інстинктах виживання, руйнують українське суспільство, його соціальне здоров'я, світоглядне бачення майбутнього кожної людини. Далекоглядність ідей К. Ушинського очевидна – «якщо суспільство своїм моральним і розумовим розвитком не підготовлене ще витримати натиску плінного багатства», то воно руйнується, а також знищуються соціальні стани і люди як їхні носії. «Як тільки який-небудь стан полишає працю – чи то буде наука, торгівля, державна посада, військова чи громадська – він починає швидко втрачати силу, моральність і сам вплив: швидко вироджується і поступається місцем іншому, у середовищі якого переходять разом із працею і енергія, і моральність, і щастя» [5, с. 106]. Жодна людина не може існувати без праці, цей процес повинен бути усвідомленим і включати в себе таку «трисонячну єдність» (Г. Сковорода) [4], як «діло, серце і розум, які потребують праці і ця потреба така настійна, що коли з будь-яких причин у людини не буде своєї особистої праці («сродної», за Г. Сковородою – Н. І.) у житті, то вона губить справжню дорогу і перед нею відкриваються дві інші, обидві однаково згубні: дорога ненаситного незадоволення життям, похмурої апатії і бездонної нудьги або дорога добровільного непомітного самознищення, на якій людина швидко опускається до дитячих примх чи тваринних насолод. На тій чи іншій дорозі смерть оволодіває людиною заживо, тому що праця – особиста, вільна праця – це і є життя» [5, с. 108].

Сучасні українські вчені В. Базилевич, Є. Головаха, М. Гузь, В. Ільїн, А. Капустін, Г. Климко, Е. Лібанова, О. Попадинець, Є. Сініцина, А. Чухно та ін. виділяють такі два поняття: економіка щастя як суб'єктивний вимір задоволеності життям та економіка добробуту як оцінка якості життя членів суспільства. Проте під час оцінювання добробуту населення насамперед ураховують не економічний, а соціальний добробут, оскільки в більшості людей кінцевою метою є не збільшення матеріального багатства, а прагнення бути щасливими і здоровими. Базовими показниками під час об'єктивного міжнародного індексу щастя (HPI), критерії якого розробила міжнародна організація NEF, є суб'єктивне задоволення життям, його очікувана тривалість та «екологічний слід» як міра впливу

людини на середовище проживання [2, с. 66–72]. Як бачимо, економічні показники і виміри соціального, загальнолюдського щастя опредмечуються через особистісне, індивідуальне.

Необхідно зазначити, що К. Ушинський вказував на цілісний, взаємоспівтворчий характер триєдності «людина – праця – природа», «праця, виходячи від людини на природу, діє зворотно на людину не тільки задоволенням її потреб і розширенням їх кола, але власною своєю, внутрішньою, їй самій властивою силою, незалежно від тих матеріальних цінностей, які вона доставляє» [5, с. 107]. Педагог переконаний, що «тільки внутрішня, духовна, животворяща сила праці є джерелом людської гідності, а водночас і моральності, і щастя. Цей животворний вплив на того, хто працює, має тільки особиста праця. Матеріальні плоди праці можна відібрати, успадкувати, купити; але внутрішньої, духовної, животворної сили праці не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити за все золото Каліфорнії: вона залишається у того, хто працює» [5, с. 107]. Принагідно зазначимо, що, роблячи акцент на животворній праці, К. Ушинський наголошував на тому, що вона має бути «справжня і неодмінно вільна», адже тільки така праця може розвивати людину і підтримувати її гідність. «Праця тільки й може бути вільною, якщо людина сама береться до неї з усвідомлення її необхідності; праця вимушена, на користь іншого, руйнує людську особистість того, хто трудиться» [5, с. 107].

У результаті аналізу сучасної української соціокультурної ситуації відстежується такий парадокс: зв'язок щастя і грошей є актуальним для особистості певною мірою. В українських реаліях цей поріг поки що не досягнутий, починаючи ще з 90-х рр. минулого століття, тому й Україна, за даними соціологів, – одна з «найнещасливіших» країн в Європі. Серед багатьох причин такої ситуації – розмежування влади (уміння бачити, що робити) і політики (здібність вирішувати те, що саме треба робити); криза управлінської та інструментів ефективної дії; девальвація засад соціальної солідарності та громадянської відповідальності; компрометація ідеї соціальної справедливості; насадження через масову культуру культів глянцю, гламуру, моди, ідеалізації образу супергероя, популярності, сексуальності, тілесності, асоціальності тощо. Соціальною основою такого культурного перевороту є новосформована суспільна формація – прекаріат (від precariousness – «непевність»), який об'єднав покинутий напризволяще пролетаріат із середнім класом, «складаючи цю надзвичайно строкату сукупність в єдину категорію тих, хто впав у стан крайньої дезінтеграції, пульверизації, атомізації» [1, с. 79–81].

Як бачимо, таким соціокультурним позиціям відповідають певні стратегії мислення, через які людина опиняється в офшорах «культури при-

ниження» і не може потрапити в духовні виміри «культури людської гідності» (В. Рибалка). Слова нашого перворозуму Григорія Сковороди звучать досить актуально і сьогодні: «дерзни быть счастливым», адже щоби стати щасливим, треба «бути». А щоби «бути», треба мати волю – дерзновенну, цілеспрямовану, самостверджуючу. Сучасна українська філософсько-освітня думка стверджує, що із кризи виведе нас не тільки економіка, а й освіта, культура, релігія, якщо людина викорінюватиме в собі агресію і зло, якщо шукатиме свою «сродну» справу. Одним із виходів із даної ситуації є не тільки покращення економічних чинників, суспільного добробуту і зростання індексу щастя, а й спроможність правильно, продуктивно, результативно мислити.

Знаменитий педагог розвінчує міф про гедоністичну природу щастя, адже це примарне щастя, якого на землі не існує, бо насолоди і їх пошук – це ще не щастя. «Замість щастя, втраченого за гріх, дано людині працю, і поза працею нема для неї щастя. Праця – це єдине і доступне людині на землі і єдино гідне її щастя», – вважає К. Ушинський. Непересічне значення має сучасна освіта і виховання, адже є незаперечною думка К. Ушинського про те, що «чим більші багатства чекають на людину, тим більше вона повинна приготуватись морально й розумово до того, щоб витримати своє багатство» [5, с. 113]. Вважаю, що освіта і виховання повинні допомогти праці посісти визначальне місце в процесі формування громадянина і людини українського суспільства. «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя. Чим багатша людина, тим освіта повинна її бути вищою <...>. Виховання повинне розвинути в людині звичку і любов до праці; воно повинне дати їй можливість знайти для себе працю в житті» [5, с. 113]. А це спонукає до пошуку своєї «сродної», «зрідненої» праці, про яку говорив український любомудр Григорій Сковорода.

У контексті вищесказаного, відкриваючи духовні обрії вільної праці, К. Ушинський спонукає до того, щоби не втратити людську гідність, маючи певний рівень матеріальних благ і добробуту. Він наголошує на значенні освіти для людини: «чим багатша людина, тим вищою, тим духовнішою, тим більш філософською повинна бути її освіта, щоб вона могла знайти собі гідну працю для серця. Бідняка праця й сама знайде: досить, якщо він буде готовий виконати. Можливість працювати і любов до праці – краща спадщина, яку може залишити своїм дітям і бідний, і багач», незважаючи на те, що праця – є «тягар, але тягар, без якого можливе поєднання людської гідності і щастя неможливе» [5, с. 120].

Педагог вважав, що з науки і школи необхідно викорінювати меркантильність, матеріалізм, від-

даючи перевагу філософії. «Відмовившись від своєї гідності, наука намагається пристосуватися до життя і стає рабинею промисловості, якій раніше кидала тільки крихти зі свого розкішного стола. Але якщо промисловість вестиме за собою науку, то чиїм же шляхом ітиме сама промисловість? Куди приведе вона людину?» [5, с. 116]. Тому педагог зазначав, що будь-яка школа не виконуватиме свого призначення, а збиватиме дитину з істинного путі, якщо готуватиме дітей тільки до матеріального життя: «Хіба мало є таких людей, які дивляться на освіту, тільки як на засіб здобувати гроші, і чи вбачають у ній люди багаті засіб знайти працю – не забавку, не прикрасу, а корисну працю?» [5, с. 113]. Вважаю, що К. Ушинський закладав основи світоглядної освіти (Р. Арцишевський), наголошуючи: «кожна школа, передовсім, повинна показати людині те, що в ній є найдорожчого, примусивши її пізнати часткою безсмертного і живим органом світового духовного розвитку людства (виділено авт. – Н. І.)» [5, с. 116], і цим самим виводив педагогіку майбутнього на стратегії ноосферного мислення.

Сучасна система української освіти останні роки визначається з парадигмою – освітнім законом, який спрямовуватиме і задаватиме напрям освітніх ініціатив. Проте, яку б назву вона не мала, освітня парадигма повинна відображати такий тип освіти, де людина могла б бути щасливою у своїй праці – зрідненій, природовідповідній. Щодо цього приводу К. Ушинський зазначає: «виховання не тільки повинно розвинути розум людини і дати їй певний обсяг відомостей, але повинно запалити в ній жадобу серйозної праці, без якої життя її не може бути ні достойним, ні щасливим. Потреба праці <...> зріднена з людиною, але вона навдивовижу легко здатна розгорятися або гаснути, залежно від обставин, і особливо відповідно до тих впливів, які оточують людину в дитинстві та юності» [5, с. 116]. Тому особливу роль педагог відводить не тільки повазі й любові, а й звичці до праці, яка формується впродовж шкільних років. Дана звичка має виховуватися настирливо, але не нав'язливо, «наставник повинен тільки допомагати вихованцеві боротися із труднощами досягнення того чи іншого предмета: не вчити, а тільки допомагати вчитися» [5, с. 119]. Оскільки розумова праця є однією з найважчих – «мріяти легко і приємно, а мислити – важко», необхідно «знати метод, який допомагає вчителю підтримувати увагу всіх своїх слухачів постійно в збудженому стані». Тому «жоден наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає в тому, щоб привчати вихованців до розумової праці, і що цей обов'язок важливіший, ніж викладання самого предмета» [5, с. 120]. Отже, сенс педагогічної праці К. Ушинський вбачає в навчанні людини, дитини, школяра мислити, працювати

інтелектуально, духовно, що є найціннішою рисою професіоналізму вчителя.

Згідно із цими міркуваннями, є потреба осмислення на рівні філософії освіти, загальної педагогіки сутності сучасної педагогічної праці, обґрунтування критеріїв її ефективності й якості. Отже, і критеріїв підготовки і готовності молодого педагога до реалізації тих очікувань, які він повинен виправдати перед своїми вихованцями, їхніми батьками, суспільством, державою, людською цивілізацією загалом. Підготовка молодих педагогічних кадрів стимулює необхідність глибинного покращення якості педагогічного процесу, формування концептуальної основи ухвалення рішень у педагогіці. Звідси – проблема «людини на своєму місці»; проблема покликання людини в технократичному, інформаційному суспільстві, окреслення шляхів її обдарувань, нахилів, здібностей, талановитості, геніальності. А це і є предметом подальшого

осмислення педагогічної спадщини К. Ушинського в контексті сучасної філософсько-освітньої та педагогічної думки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності. Переклад з англійської О. Буценка. Київ, 2014.
2. Гузь М. Аналіз показників економічного та суспільного добробуту населення. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2012_36_9.
3. Гуриев С. Экономика счастья. URL: <http://postnauka.ru/lectures/14584>.
4. Кавалерова Н., Іванова Н. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди. Одеса : Астропринт, 2010.
5. Ушинський К. Теоретичні проблеми виховання і освіти. *Вибрані педагогічні твори*: у 2 т. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1983.